

УДК 342.9

С. І. Лекарь
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений економіст України,
професор кафедри податкової політики
Університету державної фіскальної служби України

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: РІВНІ ТА НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Постановка проблеми. Реформаційні процеси в Україні, у тому числі в сфері економіки, супроводжуються низкою негативних економічних та соціальних явищ. До них, зокрема, можна віднести соціально-економічну кризу, зростання безробіття, інфляцію, дефіцит державного бюджету тощо. Саме тому успішність реалізація реформаційних процесів залежить від належного забезпечення економічної безпеки держави на всіх рівнях управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань економічної безпеки, зокрема, рівнів та напрямів її забезпечення присвячено низку праць таких науковців, як О. Новікова, Р. Покотиленко, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Геєць, М. Кизим, Т. Клебанова, О. Черняк, В. Франчук, Л. Герасименко, В. Гончарова, З. Живко та інші.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення основних напрямів та рівнів економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення економічної безпеки держави передбачає захист національних інтересів та цінностей в економічній сфері як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях національної економіки. Саме тому важливим є забезпечення захисту не тільки державних інтересів за певними напрямами економічної безпеки, а й захист інтересів людей, суспільства, підприємств та організацій. За цих обставин, актуальним питанням є визначення особливостей забезпечення економічної безпеки держави за різними рівнями та напрямами.

Чинна система законодавства, що регламентує діяльність суб'єктів забезпечення економічної безпеки є її складовою. Так, реалізація державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки держави за напрямами покладається на відповідних суб'єктів, які можна поділити на такі групи: держава; правоохоронні органи; судові органи, інститути управління економікою, місцеві органи влади, громадяни.

Відповідно і розроблення, затвердження та виконання основних напрямів державної політики національної безпеки в економічній сфері покладається на вказаних суб'єктів.

У сучасній літературі існують численні та суперечливі трактування поняття економічної безпеки, які можна пояснити тим, що економічна

безпека є синтетичною категорією економічної теорії та політології, тісно пов'язаною з категоріями економічної незалежності та залежності, стабільності, стійкості, економічного тиску, примусу, економічного суверенітету тощо.

У залежності від рівнів ієрархії управління економікою, стосовно яких використовується дана економічна категорія існує відмінність у трактуванні поняття «економічної безпеки держави». У якості рівнів управління економічної безпеки держави вчені визначають особистість, суспільство, суб'єкт господарювання, регіон, галузь (сектор економіки) та державу [1; 2]. У той же час економічна безпека держави акумулює у собі ризики, накопичені на всіх рівнях економіки, що дозволяє зробити висновок про існування взаємозалежного зв'язку між структурними рівнями та економічною безпекою держави в цілому.

Варто погодитися з думкою О. Власюка, який стверджує, що сьогодні поки що рано говорити про створення в Україні продуманої, концептуально обґрунтованої та ефективної системи забезпечення економічної безпеки держави, яка б, з одного боку, відображала національні інтереси суспільства і держави в економічній сфері, а з іншого – реально захищала б їх від можливих загроз і небезпек, соціальних катаклізмів [3], зазначимо, що в державі, на жаль, не існує єдиної узгодженої системи взаємодії між основними суб'єктами економічної безпеки. Р. Мамочка відзначає, що наразі мова може йти лише про існування окремих органів, між якими практично відсутній зв'язок на рівні всієї системи даного виду державного управління [4], що унеможливує в свою чергу на належному рівні забезпечення економічної безпеки країни.

Держава є виразником загальнонаціональних економічних інтересів і гарантом їх захисту, вона забезпечує прозорість прийняття і реалізації рішень щодо здійснення макроекономічної політики, бюджетного процесу, управління фінансовими потоками і ресурсами, реформування податкової системи, формування приватного сектора. Саме тому слід погодитися з думкою О. Беляєва, який зазначає, що «держава – основний суб'єкт економічної безпеки» [1], яка здійснює свої функції у цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

При розгляді основних державних суб'єктів забезпечення економічної безпеки В. Котковський пропонує виділяти стратегічний (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України), оперативно-стратегічний (міністерства і відомства) та оперативний (державні адміністрації) ієрархічні рівні регулювання [5].

Систематизація досліджень, присвячених питанням економічної безпеки держави дає можливість визначити такі основні напрями її забезпечення: енергетична безпека, промислова безпека, продовольча безпека, фінансова безпека, зовнішньоекономічна безпека, інформаційна безпека, соціальна безпека, екологічна безпека, політична безпека.

Не випадково колектив авторів В. Франчук, Л. Герасименко, В. Гончарова, З. Живко визначальним фактором підтримки належного рівня енергетичної безпеки пропонують вважати сталий розвиток власного паливно-енергетичного комплексу, який складається із підприємств, що спеціалізуються на видобутку, збагаченні, переробці і споживанні твердого, рідкого і газоподібного палива, виробництві, передачі та використанні електроенергії і тепла [6]. Відтак під енергетичною безпекою слід вважати захищеність держави від загроз зовнішнього та внутрішнього характеру. При цьому напрями забезпечення енергетичної безпеки можна визначити такі: розвиток енергетики та підтримка належного рівня її функціонування, формування менш уразливої до енергетичних потрясінь економіки (диверсифікація джерел надходження ресурсів, енергозбереження, стимулювання видобутку палива і виробництва електроенергії, використання нетрадиційних та відновлювальних видів енергії), ліквідаційні заходи (створення стратегічних резервів та системи розподілу нафти і газу в разі серйозних порушень в інфраструктурі забезпечення споживачів), вдосконалення законодавства щодо контролю за роботою вітчизняних підприємств виробників та транспортувальників газу (за зовнішньоекономічними операціями, сплатою податків, сертифікація бензину, вдосконалення порядку передавання розвіданих родовищ корисних копалин тощо).

Проектом Закону «Про промислову безпеку» запропоновано визначення поняття промислової безпеки, яке полягає в наступному: «промислова безпека – стан захищеності життя та здоров'я людей від небезпечних виробничих факторів при використанні небезпечних виробничих об'єктів, що забезпечується системою правових, соціально-економічних та організаційно-технічних заходів» [7]. Щодо напрямів забезпечення промислової безпеки варто зазначити такі: забезпечення умов безаварійного функціонування небезпечних виробничих об'єктів; відповідальність суб'єктів господарювання за порушення законодавчих та інших нормативно-правових актів з промислової

безпеки; здійснення державного нагляду за станом промислової безпеки; забезпечення суцільного технічного контролю за станом небезпечних виробничих об'єктів; забезпечення державного регулювання в частині науково-технічного забезпечення державного нагляду у сфері промислової безпеки; здійснення обов'язкового страхування суб'єктами господарювання цивільної відповідальності за шкоду, спричинену життю, здоров'ю або майну інших осіб в результаті діяльності у сфері промислової безпеки; використання світового досвіду організації роботи у сфері промислової безпеки.

У монографії «Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів» за заг. ред. А. Мазаракі зазначено, що продовольча безпека є основою економічної безпеки держави, оскільки полягає у забезпеченні базових потреб суспільства, що знаходяться на першому рівні піраміди Маслоу [5]. У свою чергу колектив авторів В. Франчук, Л. Герасименка, В. Гончарова, З. Живко сутність продовольчої безпеки визначають як захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її життєдіяльності [6]. Ураховуючи, що аграрно-промисловий комплекс належить до пріоритетних галузей економіки, його основною функцією є задоволення потреб населення в продовольчих товарах, створення та розвиток інтегрованих агропромислових формувань. Напрямами забезпечення продовольчої безпеки можна вважати наступні: забезпечення достатності продовольчого споживання; зберігання стратегічних запасів; забезпечення доступності продовольчого споживання; забезпечення продовольчої незалежності [8; 9].

Ще одним рівнем економічної безпеки є фінансова безпека держави – ступінь захищеності фінансових інтересів держави, стан фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, податкової, валютної, банківської, інвестиційної, митно-тарифної, розрахункової та фондової систем, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, спроможністю держави ефективно формувати та раціонально використовувати фінансові ресурси, достатні для задоволення її потреб, шляхом виконання зобов'язань і забезпечення соціально-економічного розвитку [10]. Виходячи з положень, наведених у роботах М. Карліна [7] та В. Франчука, Л. Герасименка, В. Гончарової, З. Живка та ін. [6] можна визначити наступні напрями забезпечення фінансової безпеки: забезпечення необхідних умов для стабільності платіжної системи; нейтралізація впливу світової фінансово-економічної кризи, тіньових структур, навмисних дій інших держав, транс національних компаній тощо на національну економіку; запобігання витоку капіталу з реального сек-

тору економіки за кордон; запобігання конфліктам між владою різних рівнів з приводу розподілу й використання ресурсів національної бюджетної системи; запобігання злочинам й адміністративним правопорушенням у фінансовій сфері; підвищення ефективності податкової системи; зменшення внутрішнього й зовнішнього боргу країни.

Зовнішньоекономічну безпеку можна визначити як спроможність держави протистояти впливу екзогенних негативних факторів і мінімізувати заподіяні ними збитки, активно використовувати участь у світовому розподілі праці для створення сприятливих умов розвитку національної економіки [11]. Сутність цієї складової економічної безпеки полягає у недопущенні виникнення значної залежності економіки держави від кон'юнктури зовнішніх ринків товарів та послуг, переважання у структурі зовнішньоекономічних зв'язків одного чи декількох провідних партнерів, а також у незбалансованості експортно-імпорتنних потоків [12]. Як напрями забезпечення зовнішньоекономічної безпеки можна визначити такі: захист національних економічних інтересів та економічного суверенітету України; верховенство закону в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності; узгодженість економічних інтересів окремих суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та економічних інтересів держави; своєчасність та адекватність заходів щодо відвернення та нейтралізації загроз національним економічним інтересам; дотримання загальновизнаних норм і принципів міжнародного права у зовнішньоекономічній діяльності; вирішення торгових спорів шляхом консультацій і переговорів; рівноправність відносин між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

У працях В. Петрик інформаційна безпека визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання, порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [13]. Колективу авторів В. Франчука, Л. Герасименка, В. Гончарової, З. Живка зазначають, що інформаційна безпека повинна вирішувати наступні завдання: виявлення, оцінка і запобігання загроз інформаційним системам і інформаційним ресурсам; захист прав юридичних і фізичних осіб на інтелектуальну власність, а також збір, нагромадження і використання інформації; захист державної, службової, комерційної й особистої таємниці [6]. Виступаючи важливим напрямом забезпечення економічної безпеки держави, інформаційна безпека у свою чергу складається з таких складових елементів: забезпечення захисту від розповсю-

дження «вірусів», введення апаратних і програмних закладок, знищення і модифікації відомостей в інформаційних системах тощо [14].

Сутність соціальної безпеки полягає у необхідності забезпечення такого стану розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз [12]. А ряд процесів, таких як: бідність; майнова диференціація; відчуженість значної кількості громадян від суспільного життя; звуження їх доступу до освіти, медицини і культури; дестабілізація суспільно-політичних процесів; загострення конфліктів на національному і релігійному ґрунті; формування сепаратистських настроїв; зневіра в дієздатності влади тощо дозволяють розглядати соціальну безпеку як один з пріоритетних напрямів забезпечення економічної безпеки держави. До основних напрямів її забезпечення можна віднести: забезпечення реалізації державними органами конституційно і законодавчо закріплених зобов'язань у сфері соціального захисту населення; зменшення майнової диференціації населення; забезпечення реальної демократії, побудованої на ринкових засадах; забезпечення реалізації прав і свобод людини; підвищення соціальної активності суспільства; збільшення чисельності населення та його природного приросту.

Поняття екологічної безпеки держави можна розглядати в широкому значенні, що визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів та потреб особи, суспільства, держави, людства в цілому від несприятливого впливу навколишнього середовища, зумовленого природними та антропогенними факторами [4]. Виходячи з положень, наведених у роботі В. Ліпкан «Національна безпека України» [15], та Постанові Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [16] можна запропонувати такі основні напрями забезпечення екологічної безпеки: зниження ваги потенційно небезпечних галузей; екологічно обґрунтоване розміщення виробничих сил; екологічно безпечний розвиток промисловості, енергетики, транспорту, комунального господарства, сільського господарства тощо [17, с. 81].

Політична безпека відрізняється від інших різновидів тим, що не має сталого носія та являється важливим рівнем економічної безпеки, що використовує політичні засоби для економічного та соціального балансу (або його відсутності) державного устрою. Таким чином певні політичні сили, використовуючи можливості, надані ринковою економікою, шляхом тиску впливають на рішення Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України або Президента України. Таким чином

з використанням економічних засобів ігноруються інтереси держави, а перевага надається власним уподобанням та меті [18].

Висновки. Підсумовуючи варто зазначити, що узагальнення існуючих підходів дозволило визначити такі напрями забезпечення економічної безпеки держави як: енергетична безпека, промислова безпека, продовольча безпека, фінансова безпека, зовнішньоекономічна безпека, інформаційна безпека, соціальна безпека, екологічна безпека, політична безпека. А проведене дослідження дозволило зробити висновок, що забезпечення економічної безпеки держави можливе лише шляхом побудови дієвого механізму, який передбачає узгодження різних її рівнів і напрямів.

Література

1. Беляєв О. О. Економічна політика. Забезпечення економічної безпеки. URL: <http://library.if.ua/book/130/8602.html>.
2. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізм зміцнення : монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с.
3. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. К. : Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. 48 с.
4. Мамочка Р. В. Адміністративно-правові основи забезпечення економічної безпеки держави органами внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.07 – «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2011. 22 с.
5. Мазаракі А. А., Корольчук О. П., Мельник Т. М. та ін. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів: монографія; за заг. ред. А. А. Мазаракі. К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 718 с.
6. Франчук В. І., Герасименко Л. В., Гончарова В. О. та ін. Економічна безпека: навчальний посібник; за ред. В. І. Франчук. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 244 с.
7. Проект Закону про промислову безпеку № 2201 від 07.03.2008 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/web_p/webproc4_1.
8. Кліменко О. В., Ромашко А. С. Напрями забезпечення продовольчої безпеки України. Матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю наукової діяльності ф-ту економіки та менеджменту СумДУ «Економічні проблеми сталого розвитку» (м. Суми, 3-5 квітня 2012 р.) / Відп. за вип. О. В. Прокопенко. Суми: СумДУ, 2012. Т. 8. С. 97–99.
9. Лазеба Є. С. Продовольча безпека України: тенденції та напрями забезпечення. URL: old.pinchukfund.org/storage/.../629.doc.
10. Оспіщева В. І. Фінанси: курс для фінансистів: навч. Посіб. К.: Знання, 2008. 567 с.
11. Користін О. Є., Барановський О. І., Герасименко Л. В. та ін. Економічна безпека: навчальний посібник. К.: КНУВС. 2010. 368 с.
12. Котковський В. Р. Державне регулювання економічної безпеки в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Запоріжжя, 2007. 20 с.
13. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php>.
14. Користін О. Є. Економічна безпека. URL: http://pidruchniki.ws/10561127/ekonomika/printsipi_ekonomichnoyi_bezpeki_struktura_rivni.
15. Ліпкан В. А. Теоретико-методологічні засади управління у сфері національної безпеки України. К. : Текст, 2005. 350 с.
16. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України від 05 березня 1998 р. від 05 березня 1998 р. № 188/98-ВР. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=188/98-%C2%D0>.
17. Лекарь С. І. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави. Дисертація доктора юридичних наук за спец. 12.00.07. Харків, 2013. 476 с.
18. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Стаття пропесу забезпечення; за ред. Б. Кравченка. К.: Кондор, 2002. 302 с.

Анотація

Лекарь С. І. Економічна безпеки держави: рівні та напрями забезпечення. – Стаття.

У роботі визначено комплекс суб'єктів забезпечення економічної безпеки та поділено їх на такі групи: держава; правоохоронні органи; судові органи, інститути управління економікою, місцеві органи влади, громадяни. На підставі існуючих підходів проаналізовано основні рівні забезпечення економічної безпеки держави та визначено напрями її забезпечення для кожного окремого рівня.

Ключові слова: суб'єкти економічної безпеки, енергетична безпека, промислова безпека, продовольча безпека, фінансова безпека, зовнішньоекономічна безпека, інформаційна безпека, соціальна безпека, екологічна безпека, політична безпека.

Аннотация

Лекарь С. И. Экономическая безопасности государства: уровни и направления обеспечения. – Статья.

В работе определен комплекс субъектов обеспечения экономической безопасности и разделено их на следующие группы: государство; правоохранительные органы; судебные органы, институты управления экономикой, местные органы власти, граждане. На основании существующих подходов проанализированы основные уровни обеспечения экономической безопасности государства и определены направления ее обеспечения для каждого уровня.

Ключевые слова: субъекты экономической безопасности, энергетическая безопасность, промышленная безопасность, продовольственная безопасность, финансовая безопасность, внешнеэкономическая безопасность, информационная безопасность, социальная безопасность, экологическая безопасность, политическая безопасность.

Summary

Lekar S. I. Economic security of the state: levels and directions of provision. – Article.

The paper identifies a set of subjects for securing economic security and divides them into the following groups: the state; police; judicial bodies, institutes of economic management, local authorities, citizens. Based on the existing approaches, the main levels of ensuring the economic security of the state are analyzed and the directions of its provision for each individual level are determined.

Key words: subjects of economic security, energy security, industrial safety, food safety, financial security, foreign economic safety, information security, social security, environmental safety, political security.